

Автор висловлює слова подяки керівництву і співробітникам Одеського історико-краєзнавчого музею за надану можливість опублікувати портрет А. Скальковського.

Вступ

Розвиток історичної науки, і зокрема історії України, на сучасному етапі характеризується новими напрямками пошуку історичної істини. Відбувається не лише зміна концептуальних підходів до вивчення багатьох історичних проблем, але і з'являються нові та удосконалюються старі методи історичного дослідження. Проявом цього процесу став подальший розвиток десятків спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін¹. Однією з них є археографія.

Україна має бурхливу історію. Тривалі і жорстокі війни на її території, численні переділи її земель між сусідніми державами, постійне нищення або відтік культурних цінностей за межі України - чинники, що не сприяли збереженню духовних скарбів українського народу, в тому числі й історичних джерел. Все це призводило до того, що історія України як галузь наукового знання була недостатньо забезпечена джерелами. Незважаючи на це, протягом останніх кількох століть найкращі представники національної інтелектуальної еліти дбайливо берегли, а за сприятливих умов прагнули опублікувати писемні старожитності свого народу, щоб нащадки могли гідно оцінити історичний шлях своїх предків.

Отже, українська археографія, як і в цілому українська історична наука, має давні традиції. Вона знала часи значного, натхненного піднесення, коли вдавалось здійснювати монументальні видавничі проекти, але також переживала періоди глибокої кризи, коли наука працювала на догоду політичній кон'юктурі. Сьогодні археографія знаходиться у стані своєрідного ренесансу, який розпочався з відновлення у 1987 р.

започаткованої ще у 70-ті рр. Археографічної комісії АН УРСР і створення у 1990 р. Інституту української археографії (тепер - Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського Національної Академії наук України).

Незважаючи на економічні перепади, протягом 90-х рр. відбувається стрімкий розвиток української археографії у багатьох напрямках, одним з яких є вивчення її історії. Яскравим проявом цього є видання і перевидання праць присвячених археографічній діяльності таких наукових установ, як Київська археографічна комісія, Московське товариство історії та старожитностей російських, Катеринославська учена архівна комісія, Археографічна комісія ВУАН². Не залишилась поза увагою дослідників археографічна діяльність окремих науковців, таких як архієпископ Гавриїл, Я. Головацький, П. Брун, М. Костомаров, М. Іванишев, В. Антонович, Д. Багалій, М. Грушевський, Атанасій Великий³.

Південна Україна - наймолодший регіон нашої країни з точки зору розвитку в ньому історичної науки. Проте уже в ХІХ ст. багато істориків та наукових установ почали займатись археографічною справою. Одним з перших таких істориків був Аполлон Олександрович Скальковський (1808 - 1898). Дослідження його археографічної діяльності, якою він займався майже на протязі всього життя, - це звернення до витоків археографічної справи на півдні нашої країни.

А. Скальковський відомий широкому загалові своїми історичними, статистичними, краєзнавчими, публіцистичними та белетристичними творами. Ще за життя його називали «Геродотом Новоросійського краю». Громадськість Одеси ставить питання про увічнення його пам'яті у назві однієї з вулиць міста. Уже перевидано два його найвидатніших твори. Проте, незважаючи на таке визнання, життя і творча спадщина дослідника вивчені недостатньо. Археографічна діяльність як окремий аспект його творчості у повній мірі ще не розглядалась.

Першими працями, в яких досліджувалась творчість А. Скальковського, були рецензії на його історичні твори. Крім аналізу і високої оцінки цих творів сучасниками, в рецензіях знаходимо підтримку прагнення історика публікувати історичні джерела. Щоправда, серед них виділяється рецензія

Михайіла Максимовича на твір “Наезды гайдамак на Западную Украину в XVIII ст.” (1845 р.)⁴. Віддаючи належне авторові за обнародування важливих документів, М. Максимович, на відміну від інших рецензентів, піддав нищівній критиці погляди А. Скальковського на гайдамацький рух, а саме - за його спробу відокремити історію запорозького козацтва від історії гайдамаччини. За це докоряв історикові і Тарас Шевченко у щільноповідомому творі “Холодний яр”⁵. Однак згодом радянська історіографія, догматично сприйнявши ці оцінки і не зважаючи на певну еволюцію поглядів А. Скальковського, почесила на нього тавро “реакційного” історика.

З нагоди кількох ювілеїв А. Скальковського, а також після його смерті, з'явилася ціла низка статей, некрологів, посмертних нагадок тощо. Вони важливі наявністю в них деяких деталей з біографії А. Скальковського⁶.

Першим дослідженням життя та творчості А. Скальковського можна назвати статтю одеського історика Олексія Маркевича⁷. Він особисто знав Скальковського в останні десятиліття і тому навів важливі подробиці з його особистого життя тощо. На жаль, біографія Скальковського була написана без використання архівних джерел. Розгляд і аналіз в цій праці творів Скальковського є, безумовно, важливим з точки зору історіографії, проте вони дають мало матеріалу для висвітлення його археографічної діяльності. Щоправда, дещо заповнює цю прогалину його публікація “К биографии А.А. Скальковского”⁸. В ній упорядник навів три документи, які чітко показують деякі сторони діяльності Скальковського-архівіста та Скальковського-археографа.

Певною віхою у вивченні спадщини А. Скальковського стали 20-ті - початок 30-х рр. XX ст. В 1925 р. у Празі з'явилися дві праці відомого історика Василя Біднова про Скальковського як історика та, частково, як археографа⁹. Оскільки автор у той час перебував в еміграції, то його основним джерелом для цих досліджень були твори самого Скальковського. Але, на жаль, В. Біднову було відомо лише 39 праць історика. Великий інтерес мають ті фрагменти праць, де він розглядає діяльність Скальковського в Катеринославі.

В радянській Україні у той час творчість Скальковського

також на залишалась поза увагою дослідників. Емануїл Оксман, петербурзький науковець, який тоді жив в Одесі, написав рецензію на працю В. Біднова “Аполон Скальковський, як історик Степової України”, де збільшив кількість відомих праць історика до 76¹⁰. Згодом він спеціально зайнявся питанням бібліографії творів Скальковського. Остаточна кількість праць дослідника склала у нього 276 одиниць¹¹.

Майже тоді ж з'явилась стаття архівіста й історика Олександра Рябініна-Скляревського “Одеський краєвий історичний архів”¹². В ній було вперше висвітлено зусилля Скальковського щодо заснування історичного архіву в Одесі. Хоча багато деталей його діяльності в цій царині і залишились не з'ясованими, та у статті дається висока оцінка його намаганням зберегти історичні джерела.

Тонально протилежною була оцінка діяльності Скальковського у виданні “Архів Запорозької Січі. Опис матеріалів”, що вийшло друком у 1931 р. У передмові розглядається фрагмент пошукової діяльності Скальковського, коли було знайдено рештки січового архіву, а також з'ясовуються обставини збереження ним цього матеріалу. Упорядники заперечували пріоритет дослідника у віднайденні архіву Запорозької Січі і намагались підкреслити тезу про привласнення ним цих матеріалів. В цілому ці положення потребують на уточнення і, у значній мірі, на спростування. Згадане видання було перевидане у 1994 р. без будь яких уточнень упорядників до старої передмови. Тому, на превеликий жаль, точка зору початку 30-х рр., що не спиралась на достатньо ґрунтовні джерела і несла певні ідеологеми свого часу, була реанімована¹³.

Після тривалої паузи дослідники повернулись до вивчення творчої спадщини А. Скальковського у 50 - 60-х рр. Історики Михайло Марченко та Володимир Голобуцький намагались визначити місце Скальковського в історіографії. Визнаючи його заслуги у накопиченні величезного обсягу історичних матеріалів, віддаючи належне йому за розробку проблем вітчизняної історії, вони піддали твори Скальковського різкій критиці. В радянській науці він характеризувався як представник “дворянської історіографії”. Йому закидали, що він уникав показу класової боротьби у середовищі запорізького козацтва, оцінював його як

реакційне явище в історії, плямував селянський рух Коліївщини. Така оцінка закріпилась в радянській історіографії і була відбита у монографії з історіографії історії України, що з'явилась у середині 80-х рр.¹⁴

Вагомий внесок в дослідження життя та творчості А. Скальковського зробив історик Саул Боровой. У 1960 р. з'явилась його праця "А.А. Скальковский и его работы по истории Южной Украины". Статтю написано із застосуванням широкого кола архівних джерел - матеріали особистих фондів Державного архіву Одеської області (ДАОО) та Ленінградського відділення інституту історії АН СРСР (тепер Санкт-Петербурзька філія Інституту російської історії РАН (далі - СПб ФІРІ РАН). В ній він спочатку дав стисло наукову біографію дослідника, а потім здійснив ґрунтовний історіографічний аналіз праць Скальковського з історії Південної України і запорозького козацтва. Висновки С. Борового чітко відобразили суперечливий підхід цього автора до творчості «Геродота Новоросійського краю». З одного боку, він зазначив, що "знайомство з працями Скальковського не може не викликати почуття поваги до їх автора як невтомного дослідника, який вперто і наполегливо, часто-густо за важких умов (особливо це стосується перших етапів його діяльності), працював над тим, що вважав справою свого життя і зібрав дуже багато цінних історичних матеріалів". З другого ж боку, С. Боровой ставив перед собою (у дусі часу) завдання з'ясувати "класово-ідеологічні основи" історичних поглядів дослідника і врешті був змушений визнати Скальковського як "реакційного дворянського історика".

Наприкінці своєї статті С. Боровой зробив огляд відомих йому архівних матеріалів про Скальковського, який засвідчив, що автор не був знайомий зі значним зібранням документів в Інституті російської літератури РАН ("Пушкінський дім").

Дана робота С. Борового важлива тим, що в ній вперше відзначено археографічну діяльність у творчості Скальковського. Саме йому належать слова, що для Південної України "Скальковський був в єдиній особі цілою археографічною експедицією"¹⁵.

Друга праця С. Борового була присвячена економічним поглядам А. Скальковського¹⁶. Цього разу автор також дав

глибокий аналіз творчості дослідника, але уже в іншій царині. Відзначимо, що, по суті, цією роботою С. Боровой започаткував вивчення наукового доробку Скальковського з окремих напрямків його творчості.

У 40 - 60-х рр. не припинялось вивчення творчості А. Скальковського і в українській еміграції. Досліджуючи історію Південної України, його спадщину ґрунтовно вивчала Наталія Полонська-Василенко, яка в кількох своїх працях дала йому як історикові стислі, але дуже місткі характеристики¹⁷.

Нові дослідження, в яких певне місце приділялось А. Скальковському, з'явилися в Україні наприкінці 80-х - на початку 90-х рр.

Тетяна Григор'єва у своїй дисертації розглянула розвиток краєзнавства на Півдні України наприкінці XVIII - в першій половині XIX ст.¹⁸ Археографічну діяльність вона виділила як окремий напрямок краєзнавства і присвятила кілька сторінок творчості А. Скальковського. Проте вона відзначила лише пошукову і, частково, публікаційну його діяльність. У хронологічні межі її дослідження не увійшла характеристика археографічної діяльності А. Скальковського у другій половині XIX ст.

На початку 90-х рр. особа Скальковського стала у центрі уваги кількох статей у періодиці¹⁹. Останніми роками до творчої спадщини дослідника звертаються все більше науковців. Тепер будь-яка наукова конференція, присвячена Південній Україні, ілюструє зростаючий інтерес до цієї постаті і її наукового доробку²⁰. Останнім часом здійснено спроби аналізу і переосмислення історичних поглядів та місця Скальковського в українській історіографії²¹.

Отже, протягом останнього століття в історичній літературі життя і творчість Аполлона Скальковського не залишились поза увагою істориків. За цей час було визначено основні віхи його біографії, ретельно зібрано бібліографію його творів та проаналізовано основні з них, вивчено історичні та економічні погляди, дано узагальнюючі оцінки творчості, зроблено спроби визначити місце науковця в українській історіографії. Проте слід відзначити, що і досі ще не створено докладного життєпису Скальковського, а наявні праці дослідників лише підтверджують

те, що в цій царині все попереду, тому сьогодні творчість дослідника потребує ще вивчення хоча б окремих аспектів його спадщини.

Автор даної роботи протягом 90-х рр. займався дослідженням творчої спадщини А. Скальковського. За цей час було здійснено низку розвідок, присвячених різноманітним аспектам його творчості²². Головну ж увагу було приділено вивченню археографічної діяльності²³. Певним підсумком став вихід невеличкого монографічного дослідження²⁴. Незважаючи на схвальні відгуки у пресі²⁵, слід зазначити, що обсяг дослідження не дозволив розглянути археографічну діяльність Скальковського в контексті всієї його наукової спадщини, деталізувати основні напрямки цієї діяльності і конкретизувати археографічний доробок на рівні опублікованих документів (у додатку було подано лише перелік “археографічних” праць).

Таким чином, дослідження археографічної діяльності А. Скальковського, що включає заняття історичною евристикою (польова археографія), збереження та опис історичних джерел (камеральна археографія), а також їх публікацію (едиційна археографія), є назрілим і необхідним.

Для дослідження археографічної діяльності А. Скальковського були використані різноманітні джерела.

Основну групу серед опублікованих джерел складають праці А. Скальковського. Фронтальний огляд всіх творів дослідника дозволив виділити 55 публікацій археографічного спрямування, які стали матеріалом для аналізу його едиційної археографії. Деякі з них мають передмови, в яких можна знайти відомості про його евристичну діяльність (“Хронологическое обозрение истории Новороссийского края”, “Первое тридцатилетие истории Одессы”, “Очерки Запорожья”, три видання “Истории Новой Сечи”, “Наезды гайдамак на Западную Украину в XVIII в.”, “Дунайцы. Эпизод из турецкой кампании 1769 - 1774 гг.” та деякі інші). Кілька праць з автобіографічними фрагментами містять важливі дані щодо його біографії (“Одесса за 40 лет назад”, “Письмо к издателю”, “Поездки по запорожским урочищам”).

Наступну групу опублікованих джерел складають матеріали діяльності Одеського товариства історії та старожитностей (звіти,

протоколи тощо), надруковані як в “Записках” цього товариства, так і окремими брошурами. Вони дозволяють уточнити деякі деталі біографії Скальковського, а також його діяльності щодо збереження джерел (з 1839 до середини 40-х та у 90-ті рр.).

В дослідженні використано кілька пам’яток мемуарної літератури (М. Мурзакевич, Ю. Крашевський, К. Скальковський, Е. Андрієвський, Д. Яворницький, О. Дерібас, С. Петровський)²⁶ і листування (І. Аксакова, О. Тройницького)²⁷. Всім переліченим особам належать спостереження і оцінки особи Скальковського у різні роки його життя. Вони, звичайно, не претендують на вичерпність, часто мають суперечливий характер і можуть бути використані лише у співставленні з іншими групами джерел.

Преса, зокрема такі одеські видання, як “Одесский вестник”, “Одесские новости”, “Новороссийский телеграф”, містять окремі відомості щодо біографії Скальковського і допомагають з’ясувати та деталізувати деякі факти його службової діяльності.

Дві зазначені вище групи не торкаються жодного з напрямків археографічної діяльності А. Скальковського і відіграють допоміжну роль у роботі.

Найважливішою групою джерел є архівні матеріали. Під час написання роботи було розглянуто понад дві тисячі одиниць зберігання, які знаходяться в архівосховищах Санкт-Петербурга (особисті фонди в архіві Санкт-Петербурзької філії Інституту російської історії Російської Академії наук та Відділі рукописів Інституту російської літератури Російської Академії наук - “Пушкінський дім”, матеріали в Російському державному історичному архіві), Одеси (особистий фонд у Державному архіві Одеської області і документи в інших фондах, матеріали в Одеській державній науковій бібліотеці ім. О.М. Горького) та Києва (в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського).

Походження особистих фондів А. Скальковського ще не зовсім з’ясоване. Поки вдалось встановити, що рукописну спадщину дослідника після смерті було розділено. Одна частина перейшла до сина Костянтина, а від його нащадків потрапила. причому разом з матеріалами К. Скальковського, у 1917 р. до рукописного відділу бібліотеки Петербурзької Академії наук. Звідти ці матеріали було передано на початку 30-х рр. до Архіву

Санкт-Петербурзької філії Інституту російської історії РАН. Там вони сьогодні складають два особисті фонди: А. Скальковського (ф.200) та К. Скальковського (ф.202)²⁸.

Матеріали, що зберігаються в архіві СПб ФІРІ РАН, можна поділити на три групи, і цей поділ цілком збігається з трьома описами цього фонду. Тридцять дві одиниці зберігання - біографічні матеріали, серед яких чільне місце посідає щоденник А. Скальковського. Друга група - наукові праці А. Скальковського (підготовлені до друку рукописи опублікованих та неопублікованих праць, чернетки творів). Всього - 308 одиниць зберігання. Третя група складається, в основному, з джерел з історії Запорізької Січі, а також інших матеріалів з історії Південної України.

Друга частина рукописної спадщини А. Скальковського перейшла до старшої дочки Ольги. Потім ці матеріали опинились у "Пушкінському домі" (тепер Інститут російської літератури РАН). "Временник Пушкинского дома" (Петроград, 1914. - 139 с.) за 1914 р. свідчить, що тоді їх там ще не було. У той же час, в інвентарній книзі у графі, що вказує на того, хто передав матеріали, зазначено дореволюційною російською транслітерацією - С.Л. Бертенсон. Отже, можна передбачити, що саме Сергій Львович Бертенсон (1885 - ?), син Ольги Скальковської та Л.Б. Бертенсона, відомий тоді у Петрограді бібліограф²⁹, і передав між 1914 та 1918 рр. до "Пушкінського дому" джерела, що склали там окремий фонд (ф. 281).

Слід зазначити, що згідно з повідомленням співробітника відділу рукописів ІРЛІ (ПД) РАН Л. Іванової, 22 квітня 1925 р. потрапив невідомо від кого додаток до цього фонду - папери дружини Скальковського, старшого сина Олександра, а також службове листування та документи Костянтина Скальковського.

Основну частину фонду Скальковського у відділі рукописів ІРЛІ (ПД) РАН складає приватне листування дослідника (майже тисяча листів). Значним є і службове листування - близько 200 документів. Також там зібрано низку його творів (переважно белетристичних), біографічні та автобіографічні замітки, численні документи офіційного походження, що свідчили про його успіхи у навчанні, на службі, громадській діяльності тощо.

Походження особистого фонду А. Скальковського в

Державному архіві Одеської області залишається поки що неч'ясованим.

У Російському державному історичному архіві та в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського зберігаються матеріали, що відображають діяльність А. Скальковського в Одеському товаристві історії та старожитностей, а також у Головному статистичному комітеті Новоросійського краю. В Одеській науковій бібліотеці ім. О.М. Горького зберігається бібліографія творів Скальковського, зібрана Е. Оксманом, а також рукопис праці історика "Шестьдесят лет общественной жизни Одессы".

До даної роботи було залучено лише частину наявних джерел, а саме ті, що сприяли висвітленню археографічної діяльності Скальковського.

Використані архівні джерела можна поділити на дві частини (повні назви архівних справ містяться у Додатку № 5). Перша - документи стосовно біографії А. Скальковського: насамперед, два послужних списки³⁰, документи стосовно здобуття освіти - різноманітні свідоцтва, атестати, записи на лекції тощо³¹, матеріали про діяльність у Головному статистичному комітеті Новоросійського краю³², автобіографічні замітки та автобіографічні твори³³, а також ціла низка документів, за допомогою яких було уточнено або з'ясовано кілька фрагментів життєвого шляху А. Скальковського³⁴.

Друга частина використаних архівних джерел - ті, що стосуються археографічної діяльності А. Скальковського. В першу чергу слід відзначити документи (переважно рапорти), що їх Скальковський адресував до царської адміністрації. Насамперед, це записка, подана у грудні 1834 р. Михайлові Воронцову, про написання історії Новоросійського краю³⁵. Вона важлива тим, що стала поштовхом до всієї археографічної діяльності А. Скальковського. Вона ілюструє початкові наміри і напрямки його евристичної діяльності. Рапорти А. Скальковського до начальника канцелярії Воронцова А. Фабра (1835 р.)³⁶ є важливим джерелом для вивчення і з'ясування багатьох деталей першої археографічної подорожі. Рапорт А. Скальковського до М. Воронцова (від 6 травня 1839 р.) про заснування історичного архіву в Одесі висвітлює хід цієї справи

на той час. Рапорти його до М. Воронцова, П. Федорова та начальства військових поселень Київської та Подільської губерній³⁷ допомагають глибше дізнатися про археографічну експедицію 1843 р. та здійснювані тоді описи джерел.

Слід відзначити також документи М. Воронцова та П. Федорова, адресовані А. Скальковському і пов'язані з його пошуковою діяльністю³⁸. В них знаходимо свідчення офіційної підтримки його в цій справі. Важливими є документи, що репрезентують думку М. Воронцова про заслуги А. Скальковського³⁹. Хоча всі вони копії і зроблені явно пізніше, там міститься інформація про його службову, творчу, в тому числі і археографічну діяльність у другій половині 30-х - першій половині 40-х рр.

Певний інтерес мають невеличкі матеріали про співпрацю (їми про археографічну подорож 1839 р.) та конфлікт А. Скальковського з Одеським товариством історії та старожитностей у справі створення історичного архіву в Одесі наприкінці 30-х - на початку 40-х рр.⁴⁰

Найважливішим джерелом для вивчення біографії А. Скальковського є його щоденники, що охоплюють, з незначними перервами, час з 1830 до 1898 рр.⁴¹ Користуватись ними надзвичайно важко, а записи за останні десятиліття його життя читати майже неможливо, через поганий почерк.

В даному дослідженні щоденники А. Скальковського було використано лише за 1835-1845 рр. та фрагментарно за 1880-1885 рр., оскільки саме в ці роки він найактивніше займався археографічною діяльністю. Щоденники допомагають з'ясувати багато фактів біографії, а головне - деталізувати хід його пошуків, узнати багато нового щодо збереження історичних джерел. Отже, щоденники в значній мірі дали можливість створити хронологічну канву для вивчення археографічної діяльності А. Скальковського у 1835-1845 рр.

Для характеристики діяльності А. Скальковського на терені камеральної археографії велике значення мають описи джерел, що збереглися після експедицій 1839, 1843 рр., а також праці в комісії для упорядкування архіву скасованого управління Новоросійського і бессарабського генерал-губернаторства⁴².

Документи, зібрані в різних архівах і пов'язані з діяльністю

А. Скальковського в згаданій комісії, дозволили чіткіше висвітлити його зусилля у створенні історичного архіву в Одесі (друга половина 70-х - 80-ті рр.)⁴³.

З великої епістолярної спадщини А. Скальковського було використано листи деяких його родичів, начальників і знайомих, що допомогли з'ясувати його родовід та уточнити дати його біографії⁴⁴. У найбільшій мірі було використано листи від архієпископа Гавриїла (1835 - 1837), М. Кумані (1837), А. Фабра (1839), І. Гладкого (1841), К. Спичака (1841), І. Лобойки (1844-1859), Я. Новицького (1880 - 1888), В. Юргевича (1894), що в тій чи іншій мірі торкаються різноманітних аспектів археографічної діяльності А. Скальковського⁴⁵.

Отже, джерельна база цілком дозволяє досягти поставленої мети, яку можна сформулювати так: визначити місце археографічної діяльності в творчості А. Скальковського, дослідити її основні напрямки, вивчити їх основні методи і форми у межах тогочасної історичної науки.

Структура роботи передбачає: вступ, чотири розділи, висновки та додатки.

Перший розділ - нарис життя і творчості А. Скальковського. В ній зроблено спробу узагальнити весь відомий про нього матеріал, виправити помилки попередніх дослідників, додати нові факти і створити цілісну картину його життєвого шляху. Завданням цієї частини роботи є співставлення археографічної діяльності зі всією його творчістю, простеження взаємозв'язку і взаємовпливу її з його діяльністю як історика, статистика, архівіста тощо.

Другий розділ присвячений заняттям А. Скальковського евристичною, пошуковою діяльністю (польовою археографією) у другій половині 30-х - першій половині 40-х рр. Завдання цього розділу - показати основні напрямки пошуків, їх форми і методи.

Завданням третього розділу є дослідження діяльності А. Скальковського щодо збереження історичних джерел, що мала форму боротьби за створення в Одесі історичного архіву та упорядкування архівів скасованих установ. Тут також розглядається його діяльність щодо опису історичних джерел (камеральна археографія) як під час подорожей Україною, так і під час праці в архівах.

У четвертому розділі дано характеристику діяльності А. Скальковського щодо видання історичних джерел (едиційна археографія). З цієї метою наводиться хронологічний огляд його археографічних публікацій і розглядається його методика видання документів.

У “Додатках” міститься хронологія життя і діяльності А. Скальковського, наводяться відомості про його родину, вперше публікуються схеми археографічних експедицій дослідника, вперше наводиться перелік джерел, що були опубліковані у його творах. Там представлений перелік використаних у роботі джерел та список всієї відомої авторові літератури про А. Скальковського. Для допомоги читачеві складено іменний та географічний покажчики. У виданні містяться ілюстрації, серед яких портрет А. Скальковського публікується вперше.

Сподіваємось, що дане дослідження стане скромним внеском у відзначення 190-ліття від дня народження Аполлона Олександровича Скальковського.

Примітки

1. Див.: Специальные исторические дисциплины: Учебное пособие/ В.А. Замлинский, М.Ф. Дмитриенко, Т.А. Балабушевич и др. - К., 1992.-324 с.
2. Див.: Тодийчук О.В. Украина XVI - XVII вв. в трудах Московского общества истории и древностей российских. - К., 1989. - 168 с.; Журба О.І., Абросимова С.В. Археографічна діяльність Катеринославської ученої архівної комісії //Український археографічний щорічник. - К., 1992. - Вип.1.-С.34 - 46; Журба О.І. Київська археографічна комісія 1843 - 1921. Нарис історії і діяльності. - К., 1993. - 186 с.; Кіржаєв С.М. Проблеми вивчення стародруків у діяльності Археографічної комісії ВУАН // Український археографічний щорічник. - К., 1993. - Вип. 2. - С. 15 - 23; його ж. З історії праці Археографічної комісії ВУАН щодо створення правил видання документів // Там само. - С. 24 - 31.

3. Див.: Лаптева Л.П. Профессор университета Св. Владимира Н.Д. Иванишев (1811 - 1874) и его деятельность в Киевской археографической комиссии // Український археографічний щорічник. - К., 1992. - Вип. 1. - С. 47 - 58; Крип'якевич І. Археографічні праці Миколи Костомарова // Історія української археографії: персоналії. - К., 1993. - Вип. 1. - С. 1 - 36; Горбань М. Археографічні праці акад. Дм. Ив. Багалія // Там само. - С.37 - 50; Ткаченко М. Археографічні студії Володимира Антоновича // Там само. - С.51 - 71; Прицак О. О. Атанасій Великий, ЧСВВ - археограф // Там само. - С.73 - 83; Крупницький Б. Археографічна діяльність М. Грушевського // Там само. - С.84 - 97; Матисякевич З. Український археограф Я.Ф. Головацький // Історія української археографії: персоналії. - К. 1993. - Вип. 2. - С. 3 - 17; Ковальський М.П. Внесок професора П.К. Бруна (1804 - 1880) у видання джерел з вітчизняної історії XV - XVI ст. // Одесі - 200. Матеріали міжнародної науково - практичної конференції, присвяченої 200-річчю міста. Частина II. - Одеса, 1994.- С. 86 - 88; Журба О.І. Архієпископ Гавриїл (Розанов В.Ф.) - історик і археограф Південної України // Історична наука на порозі ХХІ століття: підсумки та перспективи. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (м. Харків, 15 - 17 листопада 1995 р.) - Харків, 1995. - С.308 - 317; його ж. Культурна та історико-археографічна діяльність архієпископа Гавриїла (Розанова В.Ф. в Південній Україні// Дніпропетровський історико-археографічний збірник. Випуск 1. На пошану професора Миколи Павловича Ковальського.- Дніпропетровськ, 1997.- С.220-238); Верба І.В. Олександр Оглоблін - архівіст і археограф (Київський і Львівський період)// Там само.- С.239-257.
4. Максимович М.А. Известия о гайдамаках // Собр. соч. В 3-х т. - К., 1876. - Т.1. - С.572 - 594.
5. Шевченко Т.Г. Холодний Яр // Повне зібрання творів у 12-ти т. - К.: Наукова думка, 1989. - Т.1. - С.256 - 257.
6. Див.: Одесский листок. - 1893. - 10, 11 июня; Нива. - 1893.

- № 38. - С.854; КС. - 1898. - Т.Х. - № 1. - С. 150 - 159; Исторический вестник. - 1898. - Т. 71. - №2. - С.789 - 790; Новороссийский телеграф. - 1898. - 11 июня; 30 дек.; Новое время. - 1898. - 30 дек.; КС. - 1899. - Т.ХIV. - №2. - С.85 - 87; ЖМНП. - 1899. - № 2. - С.84 - 86; Нива. - 1899. - № 4. - С.79; Исторический вестник. - 1899. - Февраль. - № 1. - С.773 - 775; Грушевський М. Посмертні згадки // Записки наукового товариства імені Т.Г. Шевченка. - 1899. - Т.ХХVII. - Miscellanea. - С.16 - 17; Новое время. - 1908. - 2 янв.; Одесский листок. - 1908. - 3 янв.
7. Маркевич А. А.А. Скальковский // Записки Одесского общества истории и древностей. - Одесса, 1900. - Т.ХХII - IV. Некрологи. - С.23 - 42.
  8. Див.: Там само. - 1901. - Т.ХХIII. - С.27 - 33.
  9. Біднов В. Аполон Скальковський, як історик Степової України // Науковий ювілейний збірник українського університету в Празі, присвячений панові президенту Чесько-Словенської республіки проф. доктору Т.Г. Масарикові для вшанування 75-літньої річниці його народження. - Прага, 1925. - Ч.1. - С.291 - 356; Біднов В. "Устное повествование запорожца Н.Л. Коржа" та його походження і значіння. - Прага, 1925. - 28 с.
  10. Наука на Україні. Бюлетень Укрнауки. - 1927. - № 2 - 4. - С.361 - 366.
  11. Оксман Е. А.О. Скальковський (1808 - 1898). Спроба бібліографії творів. - Відділ рукописів та стародруків Одеської державної наукової бібліотеки ім. О.М. Горького. - № 958.
  12. Див.: Архівна справа. - 1925. - № 5 - 6. - С.73 - 86.
  13. Архів Запорозької Січі: Опис матеріалів. - К., 1931. - 167 с.; Архів Коша Нової Запорозької Січі. Опис справ. 1713 - 1776. Видання друге, доповнене і виправлене. - К., 1994. - 232 с.
  14. Голобуцкий В.А. Черноморское казачество. - К., 1956. - 415 с.; його ж. Запорожское казачество. - К., 1957. - 462 с.; його ж. Запорізька Січ в останні часи свого існування: 1734 - 1775. - К., 1961. - 415 с.; Марченко М.І. Українська історіографія (з давніх часів до середини ХХ ст.). - К.,

1959. - С.179 - 182; Историография истории Украинской ССР. - К., 1986. - С.100, 106, 108, 115.
15. Записки Одесского археологического общества. - Одесса, 1960. - Т.1 (34). - С.175 - 186.
16. Див.: Боровой С.Я. Про економічні погляди А.О. Скальковського /З історії економічної думки на Україні: Збірник статей. - К., 1961. - С.56 - 75.
17. Див.: Полонська-Василенко Н. З історії останніх часів Запоріжжя // Записки історико - філологічного факультету Львівського університету. - Львів, 1940. - Т.1 /В кн.: Запоріжжя XVIII ст. та його спадщина. - Мюнхен, 1965. - Т.1. - С.45 - 106; її ж. Заселення Південної України в середині XVIII ст. (1734 - 1775 рр.) // Чорноморський збірник. - Варшава, 1944 / В кн.: Запоріжжя XVIII ст. та його спадщина. - Мюнхен, 1967. - Т.ІІ. - С.1 - 27; її ж. До історії повстання на Запоріжжі 1768 р. // Науковий збірник УВАН. - Нью-Йорк, 1952. - Ч.1 / В кн.: Запоріжжя XVIII ст. та його спадщина. - Мюнхен, 1965. - Т.1. - С.107 - 126; її ж. Архів Запорозької Січі та питання про видання його //Український історик (Нью-Йорк - Мюнхен). - 1968. - № 1-4. - С.134 - 137.
18. Григорьева Т.Ф. Становление и развитие краеведения на юге Украины (80-е гг. XVIII в. - 60-е гг. XIX в.). Дис. на соск. уч. степ. канд. ист. наук. - К., 1990. - 269 с.
19. Див.: Зінчук С. Доля Івана Гонти //Літературна Україна. - 1991. - 27 черв.; Хмарський В. "Непомічене" прозріння історика, або правда про нашого земляка А.О. Скальковського // Чорноморські новини. - 1992. - 15 вер.; Кравченко І. Світ запорізький //Київ. - 1993. - № 3. - С.138 - 144; Зленко Г. Козацький Нестор // Україна. - 1993. - № 6. - С.24.
20. Першина З.В. Научные школы одесских историков-украинистов // Одесі-200. Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції, присвяченої 200-річчю міста. Частина II. - Одеса, 1994. - С.80 - 82; Кравченко В.В., Узун М.В. А.О. Скальковський як історик Запорізького козацтва //Гам само. - С.83; Хмарський В.М. Археографічні публікації А.О. Скальковського з

- історії Одеси // Там само. - С.83 - 84; Костриця М.Ю. Аполлон Скальковський - уродженець Житомира // Там само - С.85; Пригарин А.А. Вопросы изучения ногайцев в работах А.А. Скальковского // Там само. - С.144 - 145; Тригуб П.Н. Итоги и перспективы историко-краеведческих исследований на Николаевщине // Исторична наука на порозі ХХІ століття: підсумки та перспективи. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (м. Харків, 15 - 17 листопада 1995 р.). - Харків, 1995. - С.286; Чумак О.М. Історія Нової Сербії у висвітленні А.О. Скальковського // Заселення Півдня України: проблеми національного та культурного розвитку. Наукові доповіді Міжнародної науково-методичної конференції. Ч.І. - Херсон, 1997. - С.86 - 87.
21. Голобуцький В. Запорозьке козацтво. - К., 1994. - С.49-51; Першина З.В. Історія України в працях одеських дослідників // Український історичний журнал. - 1994. - № 6. - С.53-64; Аппатов С.И., Першина З.В., Демин О.Б. Историческая наука в Одессе за 200 лет // Очерки развития науки в Одессе. - Одесса, 1995. - С.450-490.
22. Театр у історіографічній спадщині А.О. Скальковського // Літературна та музично-театральна Одеса в I половині ХІХ ст. Тези доповідей та повідомлень регіональної науково-творчої конференції. - Одеса, 1991 - С.63 - 64; Белетристична спадщина А.О. Скальковського // Літературно-мистецька Одеса II пол. ХІХ ст. Тези доповідей та повідомлень другої регіональної науково-творчої конференції, присвяченої двохсотріччю Одеси. - Одеса, 1992. - С.35 - 38; Із зв'язків А.О. Скальковського з болгарською діаспорою в Одесі // Історичне краєзнавство Одещини. Збірник матеріалів. Випуск 5. - Одеса, 1994. - С.19 - 21; А.О. Скальковський і журнал "Киевская старина" // Історико - літературний журнал (Одеса). - 1995. - № 1. - С.9 - 11; А.О. Скальковський як дослідник гайдамацького руху // Записки исторического факультета. Випуск 1. - Одесса, 1995. - С.99 - 116; Історик А. Скальковський - "літописець воронцовської Одеси" // Матеріали Всеукраїнської науково-освітньої

- конференції “Історіографічна спадщина науки історії України (погляд з кінця ХХ ст.)”. - Київ - Глухів, 1997. - С.48 - 49; Видатний громадянин міста (про внесок А.О. Скальковського у розвиток культури Одеси у першій половині ХІХ ст.) / Археология и этнография Восточной Европы: материалы и исследования (сборник научных работ, посвященный 60-летию В.Н. Станко). - Одесса, 1997. - С.254 - 260; Листи А.О. Скальковського до Ф.Г. Лебединцева // Київська старовина. - 1997. - № 5. - С.102-110.
23. А.О. Скальковський як дослідник запорозького козацтва (археографічний аспект) // Феномен українського козацтва в контексті світової культури. Тези доповідей наукової конференції. - Херсон, 1992. - С.34 - 35; Археографічні публікації А.О. Скальковського з історії Одеси // Одесі - 200. Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції, присвяченої 200-річчю міста. Частина II. - Одеса, 1994. - С.83 - 84; До питання про знахідку архіву Коша Нової Запорозької Січі // Маловивчені питання історії України (Бібліотечка альманаху “Константи” Серія “Історія”). Вип. 4. - Херсон, 1995. - С.11 - 14; Початок археографічної діяльності в Одесі // Записки історичного факультету. Випуск 4. - Одеса, 1997. - С.183 - 192; А.О. Скальковський в Херсоні: перебування під час археографічних подорожей // Заселення Півдня України: проблеми національного та культурного розвитку. Наукові доповіді Міжнародної науково-методичної конференції. Ч.І. - Херсон, 1997. - С.190 - 193.; 3 історії архівної справи в Одесі (про намагання А.О. Скальковського заснувати у 30 - 40-х рр. ХІХ ст. історичний архів) // Записки історичного факультету. Випуск 5. - Одеса, 1997. - С.192 - 198.
24. А.О. Скальковський - археограф. - К., 1994. - 32 с.
25. Зленко Г. Скальковський неупередженими очима. До виходу у світ книжки молодого одеського науковця // Чорноморські новини. - 1995. - 15 лютого; // Одеський університет. - 1995. - 15 лютого.

26. Див.: Мурзакевич Н.Н. Автобиография //Русская старина. - 1887. - № 1. - С.1-46; №2. - С.263-298; № 3. - С.649 - 666; № 4. - С.129 - 144; № 6. - С.643. - 662; № 9. - С.477 - 498; № 12. - С.649 - 675; 1888. - № 9. - С.583-610; 1889. - №2. -С.231-260; Kraszewski J.I. Wspomnienia Odessy, Jedyssanu i Budzaku. Dzennik przejazdki w roku 1843 od 22 czerwca do 11 wrzesnia. T.I.-Wilno, 1845. - С.283-293; Скальковский К.А. По морю житейскому (воспоминания молодости). 1843-1869. - СПб., 1906. - 406 с.; Из архива К.Э. Андриевского. Записки Э.С. Андриевского. Т.III. - Одесса, 1914. - 372 с.; Яворницький Д. Доки б'ється серце // Україна. - 1988. - № 1. С.14 - 15; Де Рибас А. Старая Одесса. Исторические очерки и воспоминания. - Одесса, 1913. - 379 с.; Петровский С. Аполлон Александрович Скальковский /У кн.: Петровский С. Воспоминания и характеристики. - Одесса. - 1903. - С.39 -45.
27. Див.: Аксаков И.С. в его письмах. Т.III. Письма 1851 - 1860 годов. - М., 1892. - 514 с.; П.А. Валуев и А.Г. Тройницкий. Из писем А.Г. Тройницкого //Русская старина. - 1899. - №10. -С.231 - 239.
28. Путеводитель по архиву Ленинградского отделения Института истории. - М.-Л., 1958. - С. 323 - 324.
29. Краткий справочник по научно - отраслевым мемориальным архивам АН СССР. - М., 1979. - С.140, 182.
30. ВР ІРЛІ (ПД) РАН, ф.281, спр.7303; Архів СПб ФІРІ РАН, ф.200, оп.1,спр.1.
31. ВР ІРЛІ (ПД) РАН, ф.281, спр.7700,7711-7714, 7716, 7718, 7740, 7748, 7782, 7783, 7820.
32. РДІА, ф.1290, оп.1, спр.131, 157, 158, 165; Архів СПб ФІРІ РАН, ф.200,оп.2, спр.53; ДАОО, ф.3, оп.1, спр.13.
33. Архів СПб ФІРІ РАН, ф.200, оп.1, спр.3; ВР ІРЛІ (ПД) РАН, ф.281, спр.7614, 7693, 7695-7697.
34. ВР ІРЛІ (ПД) РАН, ф.281, с пр.7688, 7717, 7722, 7735, 7736, 7816.
35. ДАОО, ф.147, оп.1, спр.1.
36. ВР ІРЛІ (ПД) РАН, ф.281, спр.7959.
37. Архів СПб ФІРІ РАН, ф.200, оп.2, спр.204, 206, 208.

38. ВР ІРЛІ (ПД) РАН, ф.281, спр.7822,7835,7940,7941.
39. ВР ІРЛІ (ПД) РАН, ф.281, спр.7743, 7836, 7956.
40. ІР НБУ, ф.V, спр.614; РДІА, ф.1290, оп.3, спр.129; ДАОО, ф.93, оп.1, спр. 55.
41. Архів СПб ФІРІ РАН, ф.200, оп.1, спр.29, т.I - X.
42. ІР НБУ, ф.V, спр.614; Архів СПб ФІРІ РАН, ф.200, оп.2, спр.273; ДАОО, ф.5, оп.1, спр.112.
43. ВР ІРЛІ (ПД) РАН, ф.281, спр.7649, 7948, 7955, 7988 - 7990,7993 - 7997; Архів СПб ФІРІ РАН, ф.200, оп.2, спр.10, 11 41; ДАОО ф.5, оп.1, спр.112.
44. ВР ІРЛІ (ПД) РАН, ф.281, спр.7506, 7508, 7563 - 7565, 7575; ІР НБУ, ф.III, спр.6958 - 6966, 3039 - 3051.
45. ВР ІРЛІ (ПД) РАН, ф.281, спр.7364, 7399, 7418, 7479, 7511, 7568, 7569.